
Recenze

Michel Foucault: Bezpečnost, teritorium, populace Přednášky na Collège de France (1977–1978)

Přeložil Čestmír Pelikán. Praha, Karolinum 2023. 448 s.

Přepisy Foucaultových kursů, vedených na Collège de France od roku 1970 až do jeho smrti v roce 1984, rozhodně nejsou jen zanedbatelným doplňkem knih vydaných za jeho života, a už vůbec ne pokusem „uvařit polévku“ z kostí předčasně zesnulého filosofa. Má skutečně cenu je číst. Na jedné straně umožňují sledovat, jak se vyvíjelo Foucaultovo myšlení od genealogie trestních institucí, podnikané v první polovině sedmdesátých let a ústící do jeho velké knihy *Dohlížet a trestat* (1975), přes několikrát přepracovaný projekt *Dějiny sexuality*, jejichž první svazek vyšel v roce 1976, až ke zkoumání antické a raně křesťanské zkušenosti se sexualitou a „estetikou existence“, jehož výsledkem je druhý, třetí a poměrně nedávno posmrtně vydaný čtvrtý svazek zmiňovaných *Dějiny sexuality*. Avšak na druhé straně a především: přestože mnoho témat a pramenných materiálů, probíraných na Foucaultových kursech, v té či oné podobě přešlo do jeho paralelně psaných knih, ony kurzy obsahují celou řadu motivů, pojmových inovací a teoretických výhledů, které se do Foucaultových „oficiálních“ spisů nevešly.

Jinak tomu není ani v kursu *Bezpečnost, teritorium, populace*, předneseném v letech 1977–1978. Foucault se zde pokouší rozpracovat a genealogicky sledovat určitý pojmový „cluster“, jehož všechny nuance není vzhledem k omezenému rozsahu této recenze ani zdaleka možné nastínit – v českém vydání má ostatně sám text kursu téměř čtyři sta stran. Omezím se tedy na několik veskrze dílčích poznámek.

Za zmínku především stojí Foucaultova definice filosofie, uvedená už v první přednášce, v jakési preambuli k celému kursu: filosofie je „politika pravdy“ (s. 14).¹ Jistě, o Foucaultově pojetí pravdy by se dalo psát a debatovat dlouho. Důležité zde je, že důraz na pojem pravdy ve vztahu k subjektivitě, který se ve Foucaultových pozdních textech stává skutečnou obsesí, sám o sobě stačí k vyvrácení onoho nesmyslného „postmodernistického“ čtení Foucaulta jako filosofa, jenž údajně na pojem pravdy rezignuje – Foucault by ve svých pozdějších textech a seminářích sotva věnoval tolik pozornosti například antickému pojmu *parrhésie*, tedy specifickému druhu pravdomluvnosti, kdyby otázka pravdy nebyla pro jeho myšlení naprosto klíčová. A neméně důležitý je – pro někoho možná překvapivě – i „kate-

---

1 Všechny stránkové údaje v závorkách v textu se vztahují k recenzované publikaci.

gorický a nepodmíněný imperativ“, pod jehož záštitu Foucault své historické zkoumání v tomto kursu staví: „Nikdy se nepouštět do politiky“ (s. 15).

Tento výrok je jistě třeba vzít vážně jako příspěvek k debatám, které se – a to i v českém prostředí – vedou o možnosti či nemožnosti číst Foucaulta jako politického filosofa. Foucault se jistě o politiku a politickou problematiku otíral neustále a jeho tolik diskutované a v některých podobách často zatracované politické angažmá je dobře známé; ostatně i v recenzovaném textu najdeme například v souvislosti s pojmem „disidentství“ nikoli nezajímavý exkurs k „pastoralizaci moci“ v Sovětském svazu (s. 222–223). Ovšem o politickou filosofii se jedná jen stěží. Foucaultův přístup by se – zde i jinde – dal zřejmě nejlépe vystihnout slavnou direktivou z knihy *Dohlížet a trestat*: jde o to psát „dějiny přítomnosti“. Jinak řečeno, hledat historické souvislosti, pojmové konstelace a siločáry, které v té nebo oné podobě určují současný stav věcí, což je ovšem něco docela jiného než psát politickou filosofii, neřkuli „dělat politiku“.

Z tohoto hlediska rozhodně není zbytečným čtením ani poučný dodatek, který editoři k přepisům Foucaultových kursů už tradičně přidávají pod titulem „Situace, za níž byl kurs přednesen“ (v tomto svazku je jeho autorem Michel Senellart a čtenář jej najde na s. 391–424): dočteme se zde o Foucaultově vztahu k sovětskému disentu, ale také ke kauze Klause Croissanta, a možná především zde nalezneme nuancovaný exkurs k jeho tolikrát přetřásanému vztahu k iránskému režimu. Všechny tyto „osobní“ záležitosti se do Foucaultova kursu a do problematiky v něm rozvíjené jistě nějak promítly (je ovšem velká otázka, nakolik a jakou měrou), ale ve vlastním textu přednášek nikde nenajdeme deklaraci nějakého jasněho politického postoje. Co se samotné Foucaultovy filosofie týče, jeho údajné ultra-levičáctví je prostě a jednoduše bulvární konstrukt.

Nyní už k samému obsahu Foucaultova kursu. Jedná se o vymezení, usouvzažňování, historické trasování a analýzu několika vzájemně provázaných pojmů. Především pojmu bezpečí, který Foucault staví do kontrastu s pojmem svrchovanosti (rozpoznáváme zde tematiku, která byla určující pro první svazek *Dějiny sexuality*), a jeho korelátu, totiž pojmu populace, jehož kontrastním protějškem je „starý pojem lidu“ (s. 59). Historickou periodu, během níž k transpozici těchto dvou pojmových párů dochází, situuje Foucault do 16., 17. a 18. století. V tomto období se vynořuje populace jako „absolutně nová politická postava“ (s. 82). Její ústřední rysy Foucault vymezuje postupně a většinou, jak je jeho dobrým zvykem, na základě četby konkrétních textů a dokumentů. Zmiňme letmo jen ty nejpodstatnější z nich.

Populaci je především vlastní „jistý druh hutnosti (*épaisseur*), vzdorující legalistickému voluntarismu panovníka“ (s. 89). Není to tedy pouhý soubor individuí, ale svébytný útvar, v souvislosti s nímž je možné najít určité konstanty a pravidelnosti (s. 94), přesahující chování a zájmy jednotlivců. Je symptomatické, podotýká Foucault, že populace je tím do jisté míry naturalizována a že nahrazení pojmu

lidu pojmem populace odpovídá kromě jiného jedné specifické pojmové proměně: přestává se hovořit o „lidském rodě“ (*genre humain*) a začíná se hovořit o „lidském druhu“ (*espèce humaine*). Foucaultova čtenáře zaujme, že zde Foucault neztrácí ze zřetele ani své předchozí texty a že tento proces vyvstání populace je v jedné důležité pasáži demonstrován se zřetelem k oblasti politické ekonomie, přírodopisu a jazykovědy, tedy právě k těm oblastem, jimiž se Foucault o více než deset let dříve zabýval ve *Slozech a věcech* (s. 97–100).

V souvislosti s příchodem tohoto nového dějinného aktéra se vynořuje několik dalších pojmů, jejichž analýza bude tvořit jádro Foucaultova kursu. Populace si vyžaduje novou formu vládnutí, která nahrazuje někdejší svrchovanost. Foucault ji označuje „ošklivým slovem“ (s. 131), které se nicméně stalo slavným: jde o pojem *gouvernementality*.² Ta je kromě jiného vymezena jako „celek tvořený institucemi, procedurami, analýzami a reflexemi, kalkulacemi a taktikami, které umožňují vykonávat tuto zcela specifickou, jakkoli velice komplexní formu moci, jež má za hlavní terč populaci [...]“ (s. 128). Zde je možná více než kde jinde vidět, nakolik se Foucaultovy analýzy skutečně staví pod prapor psaní „dějin přítomnosti“. *Gouvernementality* je totiž podle Foucaulta pojem, který nepřestává určovat právě naši přítomnost: „Žijeme v době *gouvernementality*, která byla objevena v 18. století“ (s. 129).

Genealogii *gouvernementality* věnuje Foucault dost možná neoriginálnější a nejpřekvapivější část kursu. Při hledání modelu či vzoru této nové podoby vládnutí se totiž vydává velmi hluboko do minulosti. Nachází jej v křesťanské pastoraci. Ta příležitostně byla Foucaultovým tématem již dříve, přinejmenším od kursu věnovaného abnormálním jedincům a vedeného v letech 1974–1975,³ ale právě v kursu *Bezpečnost, teritorium, populace* se stane předmětem systematického zájmu, který na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let vyústí do sepsání rukopisu nazvaného *Doznání těla* (a posmrtně vydaného jako čtvrtý svazek *Dějin sexuality*),

2 Je myslím skutečně velmi rozumné ponechávat u Foucaulta tento neologismus v „nepočestlé“ podobě. Samo slovo *gouvernementalité* se mimochodem už v padesátých letech letmo objevuje v Barthesových *Mytologiích*. Že by se Foucault Barthesem nějak inspiroval, je ovšem velice nejisté. Onen výraz, u Barthesa použitý víceméně *ad hoc*, je v *Mytologiích* uveden jako exemplum ideologické operace, již buržoazní společnost přeměňuje určitý prvek mýtu na „nadačasný“ koncept. Některé z těchto konceptů jsou běžně používané („Laskavost, Lidskost“ apod.), některé si vyžadují neologismy: Barthes uvádí výraz „čínkost“ (*sinité*), který označuje exotizující reprezentaci Číny ve francouzské maloburžoazní kultuře, „baskičnost“ (*basquité*), a také „vládnost“ (*gouvernementalité*) – srov. R. Barthes, *Mytologie* (přel. J. Fulka, Praha, Dokořán 2018, s. 123, 127, 132). Zmiňuji to jen proto, že bych se coby překladatel *Mytologií* přece jen bránil výtce, již proti překladu „vládnost“ vznášel Vladislav Suvák ve své vynikající knize *Foucault. Od starosti o seba k estetice existence a eště dále* (Petrus Publishers, Bratislava 2021), který tento překlad považuje za nepřesvědčivý (s. 23). U Foucaulta jistě, ale překládat toto slovo výrazem „gouvernementality“ i u Barthesa by bylo z výše uvedených důvodů absurdní. Kontext a smysl tohoto pojmu jsou u obou autorů zcela odlišné.

3 Foucault, M., *Les anormaux*. Paris, Gallimard 1999.

nežli v posledních letech Foucaultova života ustoupí do pozadí ve prospěch podrobného zkoumání antické zkušenosti se sexualitou.

Proč je vzorem gubernementality právě to, co Foucault označuje jako „pastýřská moc“? Tato moc je daleko spíše hebrejským než řeckým tématem: „Pastýřská moc je moc, která se nevykonává na nějakém teritoriu, je to moc, která se z definice vykonává nad stádem, které se přemísťuje, které je v pohybu, na cestě z jednoho místa na druhé“ (s. 145). Je to tedy moc „toulavá“, anebo, řečeno s trochou deleuzovského „koření“, moc nomádská spíše než usedlická. Aniž bychom chtěli reprodukovat Foucaultovu analýzu se všemi detaily, řekněme jen, že nejvlastnější povaha pastýřské moci spočívá podle něho v tom, že tato moc – postupně vymezená jako moc pečující, bdělá a individualizující (s. 146–149) – bere na zřetel jak celek, tak každé jednotlivé individuum: *omnes et singulatim*. To je radikální Foucaultova teze: raně křesťanská pastorační je modelem gubernementality, která tvoří protějšek teritoriální svrchovanosti.

Pro čtenáře tu samozřejmě vyvstávají určité otázky ohledně toho, co přesně znamená slovo model či vzor – jedná se o zachytitelnou historickou návaznost, anebo dejme tomu o model takřkajíc strukturální? Foucault se v některých klíčových partiích svého kursu k této věci vyjadřuje sice půvabně, ale zároveň dosti nejednoznačně a ledabyle: gubernementální forma moci „se zrodila z ovčince anebo si ho alespoň vzala za svůj vzor“ (s. 150); o něco dále zase řekne, že „pastorát naznačuje nebo předznamenává to, co jsem nazval gubernementality“ (s. 206), přičemž přesný status těchto sloves není zcela zřejmý. To je však otázka pro historiky.

Pro poučenější Foucaultovy čtenáře bude zajímavé sledovat, co všechno z Foucaultovy analýzy pastorátu – a potažmo fenoménu duchovního vedení – přešlo do zmiňovaného čtvrtého svazku *Dějiny sexuality*. Některé motivy – byť s občasnou změnou akcentu – se do této nedokončené knihy dostaly takřka beze změny: umění vládnout jakožto „umění všech umění“ (s. 169–170), srovnání pastýře s lékařem (s. 193), podrobné exkursy k problematice mnišské poslušnosti (s. 192–197), ale také rozdíl mezi duchovním vedením v raném křesťanství a v antickém světě (s. 197–199), to všechno se znovu a v téměř nezměněné podobě znovu objeví v *Doznáních těla*.

Svědčí to o faktu, že Foucault se už při práci na tomto kursu seznamuje s raně křesťanskými autory, kteří budou v projektu *Dějiny sexuality* hrát ústřední úlohu: Jan Cassianus, kterému je věnována značná pozornost, Ambrož, Jan Zlatoústý, Řehoř Veliký, Cyprián a další. A kontext, v němž se jmenovaní autoři objevují, zase dokládá, že Foucault nikdy – ani ve svých kursech, ani v *Dějínách sexuality* – neztratil ze zřetele záměr psát „dějiny přítomnosti“: „Myslím, že [...] pastorát je nepochybně jedním z rozhodujících momentů v dějinách moci v západních společnostech. [...] pokud v moderních západních společnostech existuje jistý vztah mezi náboženstvím a politikou, podstatný rys tohoto vztahu se patrně nenachází ve spojnici mezi církví a státem, ale spíše mezi pastorátem a vládou“ (s. 206–207).

Tato úvaha však vede Foucaulta k zavedení dalšího důležitého pojmu. Pro skutečný předmět pastorálního „managementu“ (s. 208), zahrnujícího, jak už bylo řečeno, celek i jednotlivce, Foucault nachází programově dvojnásobný výraz: *conduite*, tedy zároveň „vedení“ i „chování“. Právě tato dvojnásobnost vystihuje složitou povahu pastorační moci: „[...] pastorát je značně specifickým typem moci, který si za svůj předmět klade chování (*conduite*) lidí – chci tím říci, že jako nástroje používá metody, které umožňují je vést (*conduire*), a za cíl si stanovuje způsob, jak se chovají, jak jednájí [...]“ (s. 210–211). Zároveň je zdůrazněno, že paralelně s vykonáváním této dvojnásobné moci samozřejmě vznikají ohniska odporu a neposlušnosti, označené po jistém váhání ohledně nejpatříčnějšího pojmenování slovem „proti-vedení“, *contre-conduite*. Foucault vyjmenovává pět forem takového odporu: asketismus, společenství, mystiku, spory související s interpretací Písma a eschatologickou víru – zmiňme stručně jen tolik, že českého čtenáře tohoto Foucaultova kursu nemůže nezaujmut několik zmínek o husitech.

Po dlouhém výkladu pastorátu se Foucault obloukem vrací k otázce gubernamentality. Na pozadí tohoto historického procesu, vedoucího od svrchovanosti ke gubernamentalitě, vysvítá nová otázka: podle jaké racionality má nyní panovník vládnout? Novou formou racionality, novou *ratio*, která je novému umění vládnout vlastní, je státní zájem. V souvislosti s historickou proměnou, spočívající v přechodu od lidu k populaci, od svrchovanosti ke gubernamentalitě a k pojmu státního zájmu, Foucault nešetří – jak už je jeho zvykem – vypjatými výrazy: „Objevilo se tu [...] naprosto specifické umění vládnutí, umění, které mělo svůj vlastní rozum, svou vlastní racionalitu, své vlastní *ratio*. Byla to událost v dějinách západního rozumu, západní racionality, která byla nepochybně stejně důležitá jako ty, k nimž docházelo ve stejné době, tedy na konci 16. a v průběhu 17. století, a které jsou spojovány se jmény jako Kepler, Galileo, Descartes atd.“ (s. 306).

Těmto transformacím odpovídá i vznik nových „dispozitivů“, které jsou k vykonávání tohoto nového druhu vládnutí uzpůsobeny. V závěrečných přednáškách kursu věnuje Foucault pozornost hlavně jednomu z nich, totiž policii. Toto slovo, které v mírně odlišném kontextu převzal do své politické filosofie (ostatně s výslovným odkazem na Foucaulta) zejména Jacques Rancière, pochopitelně nelze chápat v moderním slova smyslu: „Počátkem 17. století se termínem ‚policie‘ začíná označovat soubor prostředků, jimiž lze zvyšovat síly státu a přitom zachovávat tento stát v dobrém pořádku“ (s. 335). Policie je tedy aparát, jehož cílem je dohlížet na počet lidí, na jejich životní potřeby, zdraví, činnost, jakož i na cirkulaci zboží (s. 348–352). A skutečná roztržka se středověkou a renesanční koncepcí dobrého vládnutí, které má být výrazem přirozeného pořádku a Boží vůle, spočívá ve vlastním smyslu v tom, že gubernamentalita, vyjadřovaná státním zájmem a zajišťovaná kromě jiného policejním dispozitivem, otevřeně deklaruje svou „nepřirozenost, naprostou umělost“ (s. 375).

To je tedy onen komplex či „balík“ vzájemně souvisejících pojmů, které Foucault v kursu *Bezpečnost, teritorium, populace* zavádí a jejichž historickou genezi sleduje: bezpečí, populace, guvernamentalita, vedení/chování a proti-vedení, státní zájem, policie. Všechny jsou vztaženy k dějinné přeměně, k níž dochází v 16.–18. století, ale – jak to u Foucaulta bývá – jejich analýza si vynucuje na jedné straně přihlížení k jiným, starším skutečnostem (křesťanský pastorát) a na straně druhé má osvětlovat či vysvětlovat současný stav věcí. Toto „rozkročení“ je pro Foucaulta typické a zaslouží si zvláštní zmínku na závěr této stručné recenze.

V souvislosti s Foucaultem se často hovoří o různých fázích vývoje jeho díla, o různých metodách (archeologie/genealogie), na jejichž základě ke své problematice přistupuje, o „přelomu“ oddělujícím první svazek *Dějiny sexuality* od těch následujících atd. Na druhou stranu však právě toto rozkročení určuje něco, co by nebylo přehnané označit jako výraznou kontinuitu tohoto díla: neustálé zkoumání „dějin přítomnosti“ si vyžaduje nejrůznější „útkroky“, které Foucaulta velice často vedly hluboko do evropských dějin, nejrůznější „přesmyky“ v používané metodologii a neustálé měnění úhlů pohledu.

Postup předvedený v kursu *Bezpečnost, teritorium, populace* je mimořádně poučnou ukázkou tohoto přístupu. O některých hypotézách, které zde Foucault předkládá, lze jistě mít pochybnosti, s některými jeho závěry lze jistě polemizovat a některé otázky zůstávají nezodpovězeny. Sám to ale tak nepochybně chtěl: tento kurs je – abychom použili Foucaultův výraz z přednášky „Co je autor?“ – daleko spíše „plánem staveniště“ než nějakou definitivní historickou konstrukcí.

A ještě jedna věc. Výtky ohledně nesrozumitelnosti, které jsou občas na Foucaultovu adresu vznášeny, jsou možná zčásti opodstatněné, pokud jde o některé jeho rané spisy, ale neplatí, pokud jde o jeho výuku. Vše, co zde Foucault říká, je řečeno jasně. Pokud se i v jeho kursech ukazuje jeho ojedinělé umění dramatizace, které se projevuje kromě jiného ve schopnosti vycházet z konkrétních textů a příkladů, „dramaticky“ vykreslovat určité situace, z nichž jsou posléze vyvozeny obecnější závěry (v recenzovaném textu srov. například úvahy o městském prostoru, obilí a epidemiích), neznamená to ještě, že autor je temný. Pokud je jeho text otevřený vícero výkladovým možnostem a vyžaduje od čtenáře určitou interpretační práci, neznamená to ještě, že je nejasný. *Bezpečnost, teritorium, populace* je rozhodně velice důležitou položkou v seznamu česky vydaných Foucaultových děl.

Josef Fulka

Filozofický ústav AVČR, v. v. i., Praha

fulka@flu.cas.cz